

Mirák Katalin

Egyházüldözés szovjet módra Kárpátalján

... esetleg jegesmedvéket legeltethet..."

Gondolatok Bendász István Öt év a szögesdrót mögött című könyvének széles margóira

A vörös betűs cím hegyes szögként üti az olvasóba a kérdést: ezúttal vajon miféle szögesdrótról lesz szó? A 20. század mely poklába vezet be a könyv? A 2012-ben Ungváron megjelent harmadik, bővített kiadás borítója - Matl Péter szobrászművész munkája - azonnal történelmi asszociációkat kelt: cirill betűs feliratú, szalagos-búzakalászos címerkeretben szilánkosra tört, hófehér hármast, mögötte fekete sarló-kalapács sejlik. Az alcím mindjárt pontosítja az első benyomásokat: Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban. Végül a hátsó borító szikár tartalmi összefoglaló mondatai teszik egyértelművé hely-idő-történet hármast: „A kárpátaljai görög katolikus papság élete 1947 után gyökeresen megváltozott. A szovjet rendszer a pravoszláviába [...] akarja kényszeríteni a papságot és a híveket. A terror azzal kezdődik, hogy 1947. október 30-án megölik Romzsa Tódor püspököt. Megkezdődik azon papok letartóztatás és lágerbe hurcolása, akik nem hajlandóak behódolni az új rendszernek.”

„Százhuszonkilenc ezeknek a papoknak a száma” - írta a kötetbevezető tanulmányában dr. Ortutay Elemér görög katolikus teológiai tanár - maga is hét éven át a vorkutai egyik GULAG-tábor foglya - 1991-ben Ungváron. A százhuszonkilencek egyike volt Bendász István felsőveresmarti görög katolikus parókus lelkész, akinek a legnehezebb időkben hite és töretlen Isten-bizodalma adott szilárd belső tartást. Szüksége is volt rá, mert a pártállami diktatúra, mint oly sok paptársát a Szovjetunióban és a szocialista tábor más államaiban, választás elé állította. A hatalom követelése kategorikusan egyértelmű volt, de az volt István atya válasza is. A szovjet hatóságok 1949-ben letartóztatták, és 25 évi kényszermunkára ítélték, mert - a kötet „fülszövege” szerint - „minden csábítás és fenyegetés ellenére hű maradt Rómához, és nem csatlakozott a Moszkva irányítása alatt álló pravoszláv egyházhoz”.

Az egyház „nem lesz engedélyezve”

Bendász István (1903-1991) a Munkácsi Járásban született görög katolikus papi családban. Az alsó iskolák (Pennsylvania/USA, Munkács, Máramarossziget) elvégzése után, majd az érettségit és az utóbbi félbe hagyott budapesti jogi tanulmányait követően az ungvári papi szemináriumba jelentkezett, ahol tanulmányait befejezve 1928-ban pappá szentelték.

Életútja gazdag és sokirányú jelentéstartalommal bír. Személyén messze túl mutat, mert feltárul benne az őt körülvevő tágabb közeg: családja, faluja, gyülekezete, paptársai, egyháza, de szűkebb hazája, Kárpátalja történelme is. E terület sokszor, a 20. században különösen sűrűn cserélt „gazdát”. Az Osztrák-Magyar Monarchiának évszázadokig az egyik legfejletlenebb keleti tartományként elkönyvelt terület előbb Csehszlovákia, majd újra a területében ideiglenesen gyarapodó Magyarország része lett. 1945-ben, miután a hivatalos szovjet verzió szerint mintegy 1 millió 200 ezer kárpátaljai lakos - ez egy adatközlés szerint kb. 450 ezerrel több, mint a terület akkori valódi lakosság száma! - „egyhangúlag kérvényezte” a terület Szovjetunióhoz való csatolását, Csehszlovákia pedig „önként” lemondott a területről, Kárpátalja a szovjet birodalom része lett. Ez utóbbi

változás nyomán az itt élők, köztük a görög katolikus egyház tagjai - papok és hívek - a megpróbáltatások legkülönbözőbb formáit éltek meg. A legnagyobb kihívást a pravoszlávia erőszakos propagandája jelentette. A pravoszlávizmus politikai szándékkal való terjesztése Kárpátalján a két világháború közötti években is erőteljesen folyt, a szovjet idősokban azonban drasztikus formát öltött. Az egyházi életnek tán már régóta alig használt - az egyháztörténet korábbi századait idéző - fogalmi kerületek ekkor ismét mindennapos használatba. A pravoszláv hitre és egyházba való át- és betérésre irányuló nyomás sok gyülekezetben schismát (egyházzszakadás, kitérés, hitehagyás) idézett elő, a hitüket elhagyókat schismaticusoknak (szakadároknak) nevezték. Az áttérésre - aposztázia - szóló felszólítást a görög katolikus papság soraiból sokan kategorikusan megtagadták, mások inkább az áttérést „választották”, s lettek aposztáták.

Kárpátalján a „totális megoldás” forgatókönyve szerint ment végbe az ideológiai egységesítés. A hatóságok 1948 végén az összes kárpátaljai görög katolikus papot behívták Ungvárra, és közölték velük, hogy egyetlen lehetőségük van: egyesülni a pravoszláv egyházzal, mert a görög katolikus egyház „nem lesz engedélyezve”. Majd 1949. februárban koncentrált támadás érte a kárpátaljai egyházi közösségeket, amikor az államhatalom egyetlen rendelettel betiltotta a görög katolikus egyház működését. Templomait bezáratták, a lelkészek számára megtiltották a papi tevékenység végzését. A papi családokat - tekintet nélkül akár 12-16 gyerekükre! - kíméletlenül kilakoltatták a parókiákról, és az utcára tették őket. Az ellenállást tanúsító lelkészeket letartóztatták és koncepciós perekben elítélték. E „likvidált” állapot 50 évig, 1989 novemberéig állt fenn, amikor a görög katolikus egyházat újra legalizálták, és működését ismét engedélyezték. Igaz, dr. Ortutay Elemér még 1991 karácsonyán is szkeptikusan állapította meg, hogy „a helyzet változatlan [...] templomaink zárva maradnak”.

Földi javak helyett szögesdrót

A Szent Miklós tiszteletére emelt felsőveresmarti templom parókusa, Bendász István atya megtörésére, illetve megnyerésére a diktatúra az erőszak minden jól ismert eszközét bevetette: volt hosszadalmas kihallgatás és kifárasztás, megdolgozás, fenyegetőzés, rábeszélés, meggyőzés, és a pravoszláv papokat „természetesen” megillető lehetőségek - „földi javak, karrier és gondtalan élet” - mézesmadzagjának húzogatója is. A lelkészt 1949. március 8-án behívták a nagyszőlősi MGB[1]-irodába, ahol három csekista[2] nyolc órán keresztül bent tartotta. Az agymosó procedúra végén kijelentették, hogy további lelképásztori működését betiltják, ugyanakkor figyelmeztették, jobb, ha áttér a pravoszláv hitre. Ellenkező esetben előfordulhat ugyanis, hogy a jövőben a Szovjetunió területén sehol sem fog munkát kapni, „esetleg jegesmedvéket legeltethet”. A nagyobb nyomaték kedvéért a hivatalos szerveknek március folyamán sikerült felhajtaniuk István atya gyülekezetéből közel 50 falubeli volt görög katolikus hívet, akik megfélemlítve és kényszerűségből időközben áttértek, s most tanúként István atya „bűnösségét” voltak hivatottak bizonyítani. Március 19-től peregtek az események, s a makacsul ellenszegülő pap elleni eljárás éles fordulatot vett: népes családjával együtt kiűzték a parókia épületéből, és - a csekisták ígéretének megfelelően - ettől kezdve nem kapott munkát, mondván: „Szigorúan tilos görög katolikus papnak munkalehetőséget biztosítani.”

A letartóztatására 1949. május 27-én került sor. A területi bíróság büntetőjogi kollégiuma 25 év szabadságvesztésre, 5 év polgári jogfosztásra és tulajdonának teljes elkobzására ítélte. Az ítélelhozatal utáni állomások a Gulágra vezető út jellegzetes szovjetunióbeli helyszínei voltak: Ungvár (MGB-nyomozó iroda, majd börtöncella), Lemberg (az elítélt papok elosztó tábora), Kijev (MGB-börtön), majd 1950. januárban Moszkván, Kujbiseven és az Uralon keresztül irány a karagandai kőszénbánya, illetve kőszénfinomító. István atya

ezekon kívül négy másik tábort is megjárt. A Sztálin halála utáni enyhülés idején, 1954-ben a rokkantak táborába került Terektére, ahol hivatalosan rokkanttá nyilvánították. 1955. januárban felülvizsgálták az ügyét, és engedélyezték hazatérését.

Könyvbe zárt táborvilág

Bendász István életéből öt évet töltött a Gulágon. Az első év végén írni kezdett, Feljegyzéseim fogságom idejéből címmel. A Szolzsenyicin, Galgóczy Árpád vagy Böröcz Sándor írásai mellett a szovjetunióbeli börtönvilág ismét megelevenedik. Ezúttal a kárpátaljai görög katolikus atya tollából, az ő szemével, az ő tapasztalatain keresztül. Az általa leírtak a lágerirodalomban jártas mai olvasók számára ismerősek lehetnek, legfeljebb a helyszínek, a rabtársak, a fogva tartók neve más. „Ismerős” a tábori napirend, a rab és rab, rab és őr közti mindennapi szituációk, vagy a foglyok megannyi leleményes technikája az életben maradásért és a túlélésért. István atya is igyekezett élethűen megörökíteni különböző nemzetiségű rabtársait. Talán a galíciaiakról, ukránokról, oroszokról, balti népekről írt őszinte mondatainak tudható be, hogy könyve terjesztését az ukrán nyelvű kiadás után egy időre betiltották...

A lágerben az írás mint tiltott tevékenység technikailag nehezen volt kivitelezhető, hiszen minduntalan a „mire, mivel és hol” alapvető problémájába ütközött. Ám ha életveszélyes cselekedet is volt, Bendász atya szerint „az óriásnál is nagyobb...reszkír”. A fogság, a naponkénti szenvedés és megaláztatás, a fogva tartók módszereinek papírra (vagy más, a lágerbeli körülmények között egyáltalán fellehető anyagra) vetése, s ezáltal mindennek megörökítése kockázatos tevékenység volt. A hatalom számára az elsődleges veszélyt a táborvilágról szóló információk nyilvánosságra kerülése jelentette. Az írásban azonban - a külvilág tájékoztatásának igényén, és a történetek rögzítésének szándékán túl - a fizikai korlátok közé szorított, mégis szabadnak maradó elme és lélek nyilatkozott meg. Ennek a szellemi tevékenységnek, amely képes volt az embertelen körülményektől függetlenül működni, mögöttes erejét a mindenkori rabnak az a makacs meggyőződése adta, hogy egyszer kiszabadul. Vagy ha ő maga nem is, hát legalább a gondolatai valamilyen módon elhagyják a tábor falait, és egyszer a kinti világ is megtudja, mi történt a szögesdróton belül. E remény és belső bizodalom fűtötte tevékenység a fogva tartó számára az ellenállás egyik legveszélyesebb formájaként tűnt fel. Az írás a szuverenitását a rabság közepette is megőrizni képes szellem cselekedete volt, s ekként a leigázó hatalom olyan ellenfele, amely az erőszak ellenében is oly sok esetben bizonyult legyőzhetetlennek és megtörhetetlennek.

Kikapargatott gesztenye

István atya - szívesen írom így - „szakmabéli”. Ma is szűkebb hazája egyik legkiválóbb egyháztörténészeként tartják számon. Vérbeli lokálpatrióta volt, aki élete végéig elsősorban egyházmegyéje, egyháza és Kárpátalja történetét kutatta, és, ahogy maga fogalmazott: szerette „kikapargatni a gesztenyét”. 1948-ig a Munkácsi Egyházmegye püspöki levéltárában dolgozott. Amikor 1949-ben letartóztatták, négy elkészült kéziratát - hosszú évek alapos kutatómunkájának értékes gyümölcseit - kobozták el tőle. 1949-ben, az egyház likvidálását célzó támadássorozat részeként államosították a püspöki levéltárát is, az iratokat „átvilágították”, a rendszerre veszélyesnek minősítettek megsemmisítették, a megmaradt iratanyag pedig a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár tulajdonába került. István atya a Gulágról hazatérve e levéltár beregszászi részlegében kapott munkát, s 1956-57-ben több ezer (oldalnyi és kilónyi!) XV-XIX. századi latin iratot dolgozott fel, illetve fordított le. Ide járt be dolgozni idős korában is, leginkább a letartóztatásakor elkobozott, de soha vissza nem kapott kézíratai pótlásának eltökélt szándékával, ám mind kevesebb

fizikai erő birtokában. A szögesdrót mögötti évek súlyos nyomokat hagytak a testén...

Közös történelmi tapasztalat

Bendász István feljegyzéseiben pőre valóságában mutatkozik meg a kommunista típusú diktatúra. Istentelen eszmevilága, embertelen terrorgépezete, s a fél évszázadon keresztül folytatott egyházüldözés az egykori szovjet érdekövezetbe tartozó országoknak máig mélyen meghatározó, közös történelmi tapasztalata. Az egyház szisztematikus felszámolása a Nagy Testvértől kapott minta, forgatókönyv és instrukciók alapján nagyjából egy időben (1945-1949) és hasonlóan, mégis mindenhol kicsit másképpen zajlott. Bendász István könyve jól érzékelteti az Ukrajnabeli „másságot”. Mert valóban más volt a mérték, sőt inkább mértéktelenség a Kárpátok alján, az irtóztató méretű Szovjetunió dél-nyugati szegletében. A szenvedések foka és mértéke semmiképpen nem lehet utólagos méricskélés és összehasonlítgatás kérdése. Mégis, e könyv olvastán szinte önként adódik a mérlegvonás: a kárpátaljai egyházüldözés kivitelezése, a brutalitás mértéke a magyarországi tapasztalatokkal szinte alig mérhető. Még kevésbé felfogható.

Tisztelet mindazoknak, akik képesek voltak hitükben és hivatásukban - megalkuvás nélkül, a veszélyt a végsőkig vállalva, a kísértéseknek ellenállva - megmaradni, és életpéldájukkal ma is előttünk járni.

*

Szerzőjéhez hasonlóan a tábornapló sorsa is igencsak kalandosan alakult. Bendász Istvánnak 1950 végén sikerült csellel, titokban kijuttatnia a táborból a feljegyzéseivel teli papírlapokat, amelyek 1951. januárban - csodával határos módon - rendben hazaértek. A család évtizedekig rejtegette pincében-padláson a szovjet állambiztonsági szervek kutató szemei elől, mígnem Hetényi Varga Károly – még a bomlófélben lévő Szovjetunióban sem veszélytelenül – kicsempészte Kárpátaljáról a kéziratot. A napló azóta több kiadásban megjelent:

Ajánlott irodalom:

Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött. Aggiornamento Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulág munkatáborában. Második kiadás. Szerk. és sajtó alá rendezte Hetényi Varga Károly. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2000.

Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban. Harmadik, bővített kiadás. Szerk. és sajtó alá rendezte Bendász Dániel. Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2012.

[1] MGB (Miniszersztvo Goszudársztvennoj Bezopásznosztii/Állambiztonsági Minisztérium. Az 1954. márciustól KGB (Komitet Goszudársztvennoj Bezopásznosztii/Állambiztonsági Bizottság) néven működő szovjet állambiztonság korábbi nevének rövidítése.

[2] VCSK vagy CSK/CSEKA: Összoroszági Rendkívüli Bizottság, amelyet 1917. december 7-én egy Lenin aláírásával megjelent rendelettel állítottak fel „az

ellenforradalom és a szabotázs elleni harcra. A kárpátaljai népnyelv, pontosan ráérezve a lenini időkkel való kontinuitásra később a szovjet állambiztonságot (MGB/KGB), ill. annak munkatársait is így emlegette.